Козловець Микола Адамович,
доктор філософських наук,
професор кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

ІДЕОЛОГІЯ ЯК ЧИННИК СУСПІЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Процеси новітнього націє- і державотворення в Україні відбуваються за досить складних і суперечливих умов. Дедалі очевиднішим стає дефіцит духовного підґрунтя здійснюваних перетворень, об'єднавчої національно-державної ідеології. До того ж українська державність розбудовується за умов раніше не знаного рівня світової відкритості, інтеграційних процесів, глобалізації і, відповідно, всіляких зовнішніх впливів і втручань, нерідко гостро деструктивних щодо процесів державотворення. Для сучасної України питання ідеології є смисложиттєвим, одним із найважливіших принципів життєдіяльності нації, її історичного поступу.

Ідеологія як певна система філософських, наукових, правових, політичних, економічних, естетичних, моральних, соціологічних цінностей і знання про світ, соціум, людину об'єктивно притаманна суспільному життю, лежить в основі формування і розвитку суспільства й особистості. Вона дає уявлення про місце і роль людини у світобудові, сенс її життя, про найкращий суспільний устрій тощо. Ідеологічні знання і цінності організують, регулюють, спрямовують й інтегрують діяльність людей в духовній, політичній, економічній, соціальній і сімейно-побутовій сферах життя, об'єднують країни з однотиповою ідеологією в цивілізації, забезпечують цілісність соціосфери в цілому [1, 98].

Зазначимо, що у науці існує впливова традиція розуміння феномену ідеології як форми свідомості, що відображає спотворений і частковий образ реальності, обумовлений соціально-історичними обставинами, особливостями пізнання реальності, її інтелектуальної реконструкції суб'єктом, що пізнає та його інтересами; звідси – уявлення про «хибність», «ілюзорність» ідеології (К. Маркс, К. Маннгайм). Менш

поширена інтерпретація ідеології як закритої, негнучкої системи догматичних положень, яка домагається володіння абсолютною істиною (К. Поппер, Дж. Талмон, Г. Арендт). У цій версії ідеологія сприймається як інструмент соціального контролю на службі тоталітарного режиму, знаряддя владарювання правлячої еліти. У літературі, присвяченій проблемам модернізації, зустрічається й теза про «кінець ідеології» (Ф. Фукуяма), що глобалізаційні процеси ведуть до усунення ідеології з суспільного життя. Проте у процесі іманентного аналізу виявляється, що фактично йдеться не про зникнення ідеології як такої, а про її реструктуризацію. Відбувається розмивання кордонів різних ідеологій і самих цінностей, диференціація їх носіїв, заперечення ідеологічних стереотипів, надання різним ідеологіям цивілізованого змісту і плюралізму. Причому, якщо в соціально-стабільних суспільствах демократичної орієнтації вплив ідеології на суспільну свідомість послаблюється, то в суспільствах, які переживають процес модернізації чи вибору шляхів подальшого розвитку, ці засоби духовної мобілізації відіграють зростаючу роль. Ідеологія й надалі залишається ключовим елементом суспільного та політичного життя,окреслюючи місце людини у сучасному світі.

Як система концептуально оформлених уявлень та ідей, яка виражає інтереси, світогляд й ідеали різних соціальних суб'єктів, ідеологія виступає найважливішим онтологічним принципом існування суспільства, основою взаємозумовленості і взаємозалежності різних сфер, елементів суспільного життя, виражає ідею цілісності системи людина – суспільство і світової спільноти в цілому. Залежно від ступеня близькості ідеологічних установок до повсякденного життя та їх практичного застосування виділяють три рівні функціонування ідеології: 1) концептуальний – формулюються основні положення, що розкривають цінності, ідеали й установки певного соціального суб'єкта, обґрунтовуються принципи суспільно-політичного життя; 2) програмно-політичний – соціально-філософські та політичні концепції у вигляді програм політичних партій, конкретних гасел і вимог політичних сил, формуючи, таким чином, основу для ухвалення політичних рішень і стимулювання політичної діяльності; 3) актуалізований рівень характеризує

ступінь освоєння громадянами цілей і принципів певної ідеології, міру її втілення в практичну діяльність і вчинки [2, 390].

Структуру ідеології утворює не лише взаємозв'язок чуттєво-емоційних і раціональних компонентів – переконання, цінності, норми і принципи. Вона може бути розкрита і шляхом виокремлення як окремих елементів її ідеологічних форм – моралі, політики, права, релігії, філософії, мистецтва, які, з одного боку, взаємодоповнюють один одного і збагачують тим самим зміст ідеології, а з другого, – взаємопов'язані і мають в своїй онові єдину системоутворюючу ідеологічну форму. Так, політична форма ідеології відображає ставлення людей до дійсності й один до одного, способи пізнання та інтерпретації буття з позицій цілей, ідеалів, інтересів певних соціальних груп та суб'єктів політики. Правова ідеологія постає системою світоглядних ідей про онтологічну цінність права та його реалізацію, про механізми впливу цих ідей на суспільну й індивідуальну свідомість і підсвідомість через символічні (словесно-теоретичні та знаково-образні) форми за допомогою державних та соціальних інституцій. Художня форма ідеології (або мистецтво) може бути розкрита через літературу. Її ідеологізованість виявляється в тих темах, які піднімаються у творах письменників. Це можуть бути твори на історичні, соціально-політичні та військові теми, або твори, в яких викладається позитивна соціально-політична програма автора. Зазначимо, що ЗМІ, художня література культура, наука й освіта є сьогодні найбільш затребуваними, важливими факторами соціальної самоорганізації, формування образа позитивного героя, творчого способу життя українців, співробітництва і взаємодопомоги, спроможних спрямувати вектор розвитку нашого суспільства у бік процвітання і соціальної гармонії.

Досвід історії засвідчує: засадовою для кризи будь-яких цивілізацій і суспільних систем є насамперед ідеологічна криза; як і будь-яке суспільне відродження починається з очищення й оновлення суспільних ідеалів, з утвердження нової системи цінностей, формування нової ідеології. Не випадково першим грандіозним проєктом у цій сфері була ідея «ідеальної держави» Платона як реакція на розклад античного полісу і гарантія відомої стійкості соціуму, що розвивається. Цілком деідеологізовані

суспільства історії невідомі. Наймовірніше, і в майбутньому таких суспільств не буде. Постаючи в онтологічному аспекті одним із базових соціальних інститутів, ідеологія в умовах стабільно діючої соціальної системи виступає основою суспільної інтеграції і консенсусу, а в умовах суспільства, що трансформується – однією зі значущих детермінант напрямку і характеру транзиту.

Зневажливе ставлення до ідеології, як це сьогодні спостерігається в українському суспільстві, неконструктивне. Відсутність інтегративної ідеології (як ідеології держави) спонукає не до консолідації суспільства, а до його розшарування за національними, мовними, релігійними та культурними ознаками, неухильно веде до взаємної опозиційності, протидії і навіть протистояння національно-культурних сегментів поки що цілісної держави. Україна приречена на жорстку внутрішню конфронтацію, поки ми не розв'яжемо для себе те питання, яке так і не зрушили з місця за всі роки незалежності. Це можна назвати національною ідеєю чи державною ідеологією, можна – критеріями національно-державних інтересів, які б були стрижневими в суспільстві, і жодна політична сила не могла б їх ставити під сумнів й «торпедувати». Йдеться, по-перше, про певні уявлення про можливий і бажаний державний устрій, який створює сприятливі умови для оптимального задоволення різноманітних матеріальних і духовних потреб людей, забезпечує їм гідні умови життя, праці й відпочинку, а також про ставлення держави до людини, її прав і свобод, як і людини до держави. По-друге, державна ідеологія повинна бути зорієнтована на досягнення відповідної солідарності в суспільстві, на об'єднання людей, виключати будь-які протистояння. По-третє, державна ідеологія, якщо вона справді демократична, має бути спрямована на забезпечення та практичну реалізацію принципу свободи як щодо кожного члена суспільства, громадянина держави, так і всього народу загалом. Ідея верховенства невід'ємних прав людини є інтегральним елементом концепції державної ідеології. Саме загальновизнані демократичні цінності й мають визначати спрямування і зміст діяльності держави та її інституцій. По-четверте, як складник до державної ідеології (поряд з питаннями політичного устрою, власності та добробуту) повинна увійти й ідея соціального партнерства. Соціальне партнерство, в свою

чергу, спирається на такі цінності, ідеали та орієнтири, як солідарна і суб'єктивно взаємовідповідальна система норм і цінностей, які перетворюють розрізнені індивідуальні інтереси та локальні групи в морально цілісну людську спільноту. Державна ідеологія повинна давати розгорнуту картину соціального захисту кожної особистості. По-п'яте, державна ідеологія не може мати примусового характеру, насаджуватися силоміць. Як своєрідний консолідуючий фактор в масштабах держави ідеологія можлива лише у вигляді функціонування обґрунтованої, розшифрованої і не насаджуваної примусово ідеологеми та системи ідей. По-шосте, недоцільна побудова ідеологічної концепції «від негатива», особливо в умовах тенденцій світової глобалізації, інтеграційних процесів. Вона не повинна ґрунтуватися на якихось конкретних ознаках етнічної, національної, соціальної та партійної належності, має бути динамічною, постійно підкреслювати й вивищувати позитивні якості українців. Державна ідеологія мусить згуртовувати всі етнічні спільноти в сучасну українську політичну націю. І, нарешті, загальнонаціональна ідеологія має ґрунтуватися на патріотизмі, адже це стрижень будь-якої об'єднавчої ідеї.

Зрозуміло, що ідеологічна концепція держави не може виходити за межі конституційного поля. Саме Конституція України закріплює найважливіші положення сучасної державної ідеології – утвердження в Україні суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Останніми роками поступово приходить усвідомлення необхідності формування державної ідеології [3; 4; 5]. Саме інтегративна ідеологія, будучи співзвучною ментальним та національним складовим суспільної свідомості народу, яка розкриватиме сутність української державності через систему життєво важливих цінностей, покликана згуртувати українську націю, визначити ієрархію вищих національних інтересів та завдань, сформувати нову національну ідентичність. Це повинна бути ідеологія національного самоствердження, концептуального бачення розвитку нації як цілісного організму, в якому гармонійно поєднані зусилля кожного елемента, що забезпечують задоволення індивідуальних потреб через реалізацію спільної мети.

Отже, проблема консолідації українського суспільства стає все більш актуальною. Творення новітньої української нації передбачає розробку адекватних сьогоденню ідейно-політичних засад національного самоствердження на ґрунті спільних національних інтересів. За допомогою нової ідеології існуюча багатолика етнокультурна й політична спільність має усвідомити себе як єдиний український народ, своє місце і роль в глобалізованому світі.

Література

1. Мангайм К. Ідеологія та утопія. [пер. з нім. В. Верлоки]. К.: Дух і Літера, 2008. 370 с.
2. Требін М. П. Ідеологія. Соціологія права: енциклопедичний словник / Л. М. Герасіна, О. Ю. Панфілов, В. Л. Погрібна та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2020. С. 389-391.
3. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. Київ: Знання України,2002.580 с.
4. Актуальні питання ідеології та ідеологічної роботи в українському війську: монографія / [Алещенко В. І., Баранівський В. Ф., Кобзар А. О., Кримець Л. В.]; під заг. ред. В. Ф. Баранівського. Київ: «Золоті ворота», 2014. 232 с.
5. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. 488 с.